

Ольга Кириленко

доктор економічних наук, професор,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
o.kyrylenko@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-5504-5519

Анатолій Сидорчук

кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний
університет, м. Тернопіль, Україна
a.sydorчук@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-0280-1285

Оксана Квасниця

кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
oksana_kv@meta.ua
ORCID ID: 0000-0003-3003-7616

ВЕКТОРИ ВПЛИВУ ВОЄННОГО СТАНУ НА ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

Сучасні виклики для фінансової системи України та її важливої складової – фінансів домогосподарств обумовлені початком у 2022 році війни та запровадженням у зв'язку з цим воєнного стану [1]. Військова агресія російської федерації вплинула на кожне домогосподарство, сформувавши нове середовище їх фінансової діяльності, що суттєво відрізняється від умов мирного часу. Повномасштабна війна, як найважливіший і найжахливіший фактор екзогенного впливу, призвела до значних збитків і руйнування майна, обмежила масштаби підприємницької діяльності, спричинила зменшення доходів і, в тому числі, заробітної плати окремих груп

населення, що складає основне джерело забезпечення життєдіяльності домогосподарств, спричинила велику міграцію громадян за кордон і появу специфічної групи населення - внутрішньо переміщених осіб. Крім того, були встановлені обмеження для функціонування окремих складових бюджетної і податкової системи країни, які також негативно вплинули на фінанси домогосподарств.

Перспективи функціонування фінансів домогосподарств в умовах воєнного стану розкриваються у працях О. Длугопольського та О. Кравчук – в частині визначення тенденцій щодо розподілу доходів населення України [2]; О. Мульської – у дослідженні домогосподарств через призму нестійкої економіки [3]; Л. Мошківської – в аналізуванні фінансового стану домогосподарств [4]; Т. Павлюк та Л. Середницької – в обґрунтуванні соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб [5]; в офіційних повідомленнях Національного банку України представлено моніторинг ризиків фінансової стабільності домогосподарств [6] та ін. Як показують результати досліджень, домогосподарства у своїй фінансовій діяльності пройшли адаптацію до умов воєнного стану, забезпечуючи свою життєдіяльність в обмеженому обсязі.

Метою дослідження є визначення особливостей нового, зміненого середовища функціонування сфери фінансів домогосподарств України в умовах воєнного стану. У процесі роботи використані узагальнення та абстракція як загальнонаукові методи теоретичного дослідження явищ й процесів. Вимірювання та порівняння використані як емпіричні методи пізнання явищ.

Воєнні дії зумовили появу окремої групи домогосподарств, в складі яких є спеціальна категорія членів домогосподарств в статусі внутрішньо переміщених осіб (ВПО) [7] й отримання ними доходів у вигляді соціальної допомоги на проживання [8]. Безумовно, фінансування такої допомоги свідчить про відповідальну та соціально орієнтовану державну політику підтримки населення у надзвичайно складних сучасних умовах вимушеної втрати місця роботи, умов для проживання чи навчання. Офіційні дані Національної сервісної служби України показують, що початок повномасштабного вторгнення агресора призвів до збільшення

кількості ВПО майже удвічі – від 1,4 до 2,6 млн осіб [9]. Тобто важливість такого виду допомоги, яка має пряме відношення до майже 7% населення України, не викликає сумнівів.

Одним з проблемних аспектів механізму надання соціальної допомоги на проживання ВПО є виплата допомоги тим особам, які у період її отримання перебувають за кордоном або повернулись на покинуте місце проживання, що не було пошкоджене під час окупації. Тому для органів влади актуальним завданням є чітка верифікація тих осіб, які знаходяться в складних життєвих обставинах, зумовлених війною і відповідають встановленим критеріям для призначення допомоги від тих осіб, які зловживають статусом ВПО. Саме цим обумовлено, що допомога призначається усім ВПО, за винятком тих, які протягом 3 місяців перед зверненням за її призначенням:

а) придбали транспортний засіб, з року випуску якого минуло менш як п'ять років;

б) придбали на суму більш як 100 тис. грн земельну ділянку, квартиру, будинок, іноземну валюту;

в) мають заощадження на депозитному рахунку більш як 100 тис. грн;

г) мають у власності житло поза межами бойових дій чи на неокупованих територіях площею понад 13,65 м² на одну особу члена домогосподарства та ін. умови.

Крім того, перераховані вище майнові критерії для відмови у призначенні допомоги ВПО доповнюються і вимогами щодо, наприклад, неможливості перебування особи за кордоном більше ніж 30 днів поспіль без поважних причин, засудження за колабораціонізм чи тим, хто повернувся до покинутого місця проживання. Слід зазначити, що якщо у 2014-2022 роках допомога призначалася безстроково на кожну ВПО окремо, то з 1 листопада 2023 року надається в цілому на сім'ю упродовж 6 місячного терміну з можливістю автоматичного продовження. Щомісячний розмір допомоги для осіб з інвалідністю та дітей – 3000 грн; для інших осіб – 2000 грн [8].

Порівняємо розмір допомоги ВПО із показниками прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати, які є індикаторами

задоволення мінімальних потреб членів домогосподарств. Як свідчать дані рис. 1, зміна співвідношення розмірів допомоги ВПО за окремими групами до прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати в умовах воєнного стану характеризується однозначними тенденціями. А саме, за всіма групами показників таке співвідношення скорочується. Якщо у 2022 р. співвідношення між розміром допомоги ВПО для дорослих осіб (2000 грн) складало 83,6% прожиткового мінімуму та 30,8% мінімальної заробітної плати, то у 2024 р. ці показники склали відповідно 68,5% та 25%. Співвідношення між розміром допомоги ВПО для дітей та осіб, які втратили працездатність (3000 грн) у 2022 р. перевищувало показник прожиткового мінімуму на 25,4%, у 2024 р. 2,7%. Тобто фінансове забезпечення внутрішньо переміщених дітей та осіб, які втратили працездатність, є вищим за своїми відносними показниками ніж для дорослих. Проте у 2024 р. зазначені показники погіршилися у порівнянні із 2022 р. для усіх груп ВПО, що, безумовно, є негативною тенденцією у сфері фінансів домогосподарств України, які мають у своєму складі ВПО.

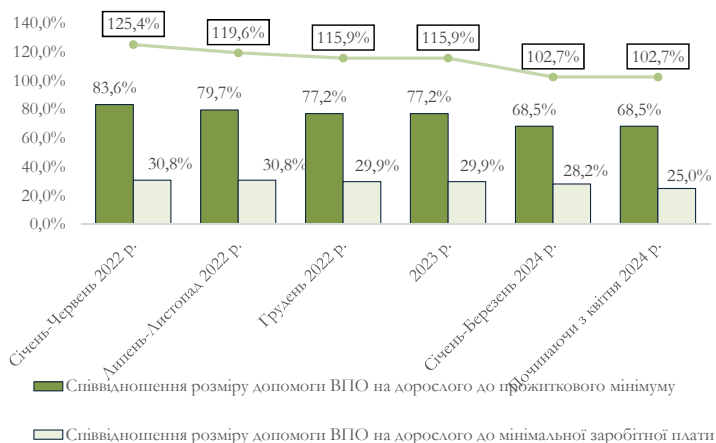


Рис. 1. Динаміка показників співвідношення розміру допомоги ВПО до прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати в Україні у 2022-2024 рр., %

Джерело: складено авторами на основі [8; 9].

Національний банк України проводить моніторинг ризиків фінансової стабільності домогосподарств в умовах воєнного стану шляхом аналізу таких показників як реальні квартальні доходи населення, споживчі настрої домогосподарств, попит та пропозиція робочої сили, рівень боргового навантаження на домогосподарства, співвідношення боргу до річного доходу домогосподарств із кредитами, групи за рівнем місячного доходу, основні види фінансових заощаджень домогосподарств [6]. Оцінювання цих вибірових показників також характеризує сучасні тенденції розвитку сфери фінансів домогосподарств адже, офіційні дані щодо доходів і витрат домогосподарств в умовах дії воєнного стану не оприлюднюються Державною службою статистики України. Проте є особливість, що впливає на динаміку доходів домогосподарств і не дозволяє оцінити фінансовий стан домогосподарств в умовах воєнного часу повною мірою. А саме те, що динаміка показників відображена в абсолютних значеннях, а на темпи їх зміни впливає зростання обсягів виплат військовослужбовцям. За висновками фахівців НБУ, «доходи населення зростають, надалі їх підживлюватиме відновлення економіки. Останніми місяцями жвавий приріст доходів відбувається і у приватному секторі. Їхній реальний рівень все ще є значно нижчим за показники до повномасштабного вторгнення, проте компенсується доходами військових» [6]. В табл. 1 наведено щоквартальну динаміку темпів зміни заробітних плат, сум сплаченого роботодавцями та фізичними особами-підприємцями єдиного соціального внеску за 2021-2023 рр.

Представлені у табл. 1 дані свідчать про адаптацію вітчизняного бізнесу до умов воєнного стану та про зростання розмірів заробітних плат у порівнянні із першим роком повномасштабної війни (колонка 2). Проте таке покращення спостерігалось за рахунок виплат військовим (порівняння даних колонки 2 та 3 табл. 1 між собою). Національний банк України очікує продовження позитивних тенденцій 2 та 3 кварталу 2023 р. і у 2024 р. внаслідок підвищення розмірів мінімальної заробітної плати, індексації соціальних виплат та запланованими низькими темпами інфляції.

Таблиця 1

**Щоквартальна динаміка темпів зміни виплати заробітних
плат, сплаченого єдиного соціального внеску в Україні,
(рік до року)**

Квартал, рік	Темпи зміни заробітних плат, доходів фізичних осіб- підприємців, всього	Темпи зміни заробітних плат на підприємствах, доходів фізичних осіб- підприємців, (без виплат військовим)	Темпи зміни сплаченого єдиного соціального внеску, всього	Темпи зміни сплаченого єдиного соціального внеску із заробітних плат на підприємствах, доходів фізичних осіб-підприємців (без виплат військовим)
1	2	3	4	5
I 2021	8,3	8,7	0,9	1,5
II 2021	19,3	23,0	19,1	20,5
III 2021	10,6	13,4	6,5	9,4
IV 2021	8,5	10,4	7,2	6,9
I 2022	6,3	2,2	3,9	0,0
II 2022	1,0	-33,5	-3,6	-32,6
III 2022	11,3	-30,5	3,4	-32,7
IV 2022	7,3	-33,8	1,3	-34,5
I 2023	4,0	-26,4	-4,2	-31,3
II 2023	9,0	16,7	2,1	3,0
III 2023	1,3	9,7	0,2	5,8

Джерело: складено авторами на основі [6, с. 16].

Попри зростання реальних доходів населення, воєнний стан суттєво вплинув на рівень боргового навантаження домогосподарств по усіх 3 групах місячних доходів, які аналізуються Національним банком України (рис. 2).

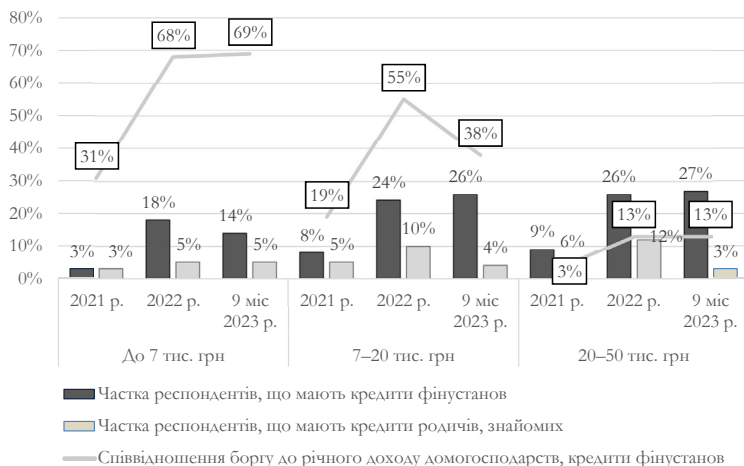


Рис. 2. Співвідношення боргу до річного доходу домогосподарств України по групах за рівнем місячного доходу, %
Джерело: складено авторами на основі [6, с. 17].

Представлені на рис. 2 дані показують суттєве зростання показників співвідношення боргу до річного доходу домогосподарств у 2022 р. порівняно із довоєнним 2021 р. по групі з найменшим рівнем місячних доходів (до 7 тис. грн) – більш ніж удвічі; по групі із середнім рівнем місячних доходів (7–20 тис. грн) – утричі; по групі із найвищим рівнем місячних доходів (20–50 тис. грн) – у чотири рази. Крім того, зросла частка як домогосподарств, що мають кредити, надані фінансовими установами, так і домогосподарств, що мають кредити, надані родичами та знайомими. Це дозволяє зробити висновок, що, попри зростання реальних доходів громадян, забезпечення життєдіяльності домогосподарств в умовах воєнного стану зумовлює необхідність залучення додаткових, в т. ч. кредитних ресурсів.

Зростання доходів домогосподарств внаслідок збільшення, головним чином, виплат військовим, позначилось на прирості заощаджень домогосподарств (рис. 3).

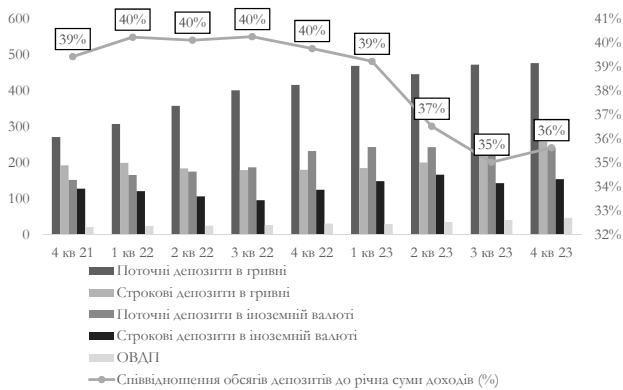


Рис. 3. Динаміка заощаджень домогосподарств України у 2021-2023 рр., млрд грн Джерело: складено авторами на основі [6, с. 17].

Як видно з рис. 3, найбільш поширеною формою заощаджень домогосподарств і в умовах воєнного стану залишаються поточні депозити в національній грошовій одиниці, хоча співвідношення їх обсягу до річної суми доходів у 2023 р. (36%) дещо скоротилось (39% у 2021 р.). Обсяги заощаджень домогосподарств у державних облігаціях (ОВДП) у 2023 р. помітно зростали порівняно із 2021 р., однак залишаються лише невеликою їх складовою (4%).

Проаналізовані тенденції фінансів домогосподарств України у 2021-2023 рр. засвідчили наявність прямого та безпосереднього впливу на них війни і воєнного стану. Встановлено, що фінансове забезпечення внутрішньо переміщених дітей та осіб, які втратили працездатність є вищим ніж для дорослих внутрішньо переміщених осіб, хоча його загальний рівень у 2024 р., порівняно із довоєнним 2021 роком погіршився. Позитивна динаміка зростання розмірів заробітних плат у порівнянні із першим роком повномасштабної війни спостерігалась за рахунок збільшення виплат військовим. Попри зростання доходів, воєнний стан суттєво вплинув на зростання рівня боргового навантаження для усіх груп місячних доходів (до 7 тис. грн; 7-20 тис. грн; 20-50 тис. грн) домогосподарств. За даними Національного банку України, найпоширенішою формою заощаджень

домогосподарств і в умовах воєнного стану залишаються поточні депозити в національні грошові одиниці.

Для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств України в складних умовах триваючої військової агресії необхідно і надалі покращувати фінансову підтримку найбільш вразливих груп населення, перш за все тих, які змушені були покинути місця свого традиційного проживання, втратили житло і майно, позбавлені можливостей одержувати доходи і займатися підприємницькою діяльністю. Важливим напрямком соціальної політики нашої держави на сучасному етапі її розвитку є забезпечення високого рівня соціального захисту військових та членів їх сімей.

При вдосконаленні механізмів фінансової підтримки домогосподарств в період війни важливим є додержання принципу соціальної справедливості з метою недопущення поглиблення економічної нерівності населення, яка за висновками фахівців стала протягом останніх років загрозою світового масштабу, а в нашій країні в умовах воєнного стану наявна нерівність може поглиблюватися. Справа в тому, що великий прошарок домогосподарств в даний час позбавлений багатьох традиційних зручностей, необхідних для їх життєзабезпечення, це – продукти харчування, предмети першої необхідності, побутові і житлово-комунальні послуги, тощо. За 2021-2023 рр. питома вага громадян, які економлять на харчуванні, зросла більш ніж у 2 рази з 12,2% до 26,2% [10]. В окремих населених пунктах, головним чином, у прифронтових територіях спостерігається дефіцит певних видів продуктів та товарів внаслідок труднощів з їх постачанням.

Ще однією із загроз для забезпечення нормальної життєдіяльності домогосподарств в умовах воєнного стану є доступність та можливість оплатити вартість житлово-комунальних послуг. Внаслідок руйнації великої кількості інфраструктурних об'єктів, зокрема у сфері енергетики, по всій території країни є перебої у забезпеченні електроенергією. Гостро стоїть питання щодо підвищення тарифів на електроенергію.

Вирішення проблеми ефективної фінансової підтримки домогосподарств України і створення необхідних умов для їх самозабезпечення ускладнюється на фоні загрозливих тенденцій зростання

частки неактивного населення і безробітних, а також зменшення частки зайнятого населення [10]. Такі структурні зрушення у складі населення вимагають залучення органами влади додаткових фінансових ресурсів для надання передбачених законодавством виплат.

Отже, основними векторами впливу воєнного стану на фінансове становище домогосподарств є:

- загрозливі демографічні тенденції, які негативно впливають на фінансове становище домогосподарств та ускладнюють проблему їх державної підтримки;

- погіршення фінансової стійкості домогосподарств внаслідок понесених ними збитків і втрат;

- зростання рівня боргового навантаження домогосподарств;

- складності у задоволенні першочергових потреб домогосподарств та посилення економічної нерівності населення.

Література

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022р. №64/2022. Дата оновлення: 26.07.2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
2. Длугопольський О., Кравчук О. Тенденції у розподілі доходів населення України в умовах воєнного стану. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 3. С. 76-87. URL: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/190/201>
3. Фінансові детермінанти економічного зростання регіонів і громад України в умовах нестабільності: погляд крізь призму поведінкової економіки: монографія / за ред. Возняк Г.В. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України, 2023. 557 с.
4. Мошківська Л. Фінансовий стан домогосподарств під час війни росії проти України. III Міжнародна наук-практ конф «Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу» (3-4 листопада 2022 року). *Державний університет «Житомирська політехніка»*. С. 195-197. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/195.pdf>

5. Павлюк Т., Середницька Л. Соціальна підтримка та соціальні послуги внутрішньо переміщеним особам в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. URL: DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-17>
6. Звіт про фінансову стабільність. Грудень 2023 року. *Національний банк України*. 2023. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2023-H2.pdf?v=7 (дата звернення 29.05.2024).
7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. Дата оновлення: 30.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#top> (дата звернення 15.05.2024).
8. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332. Дата оновлення: 28.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#n54> (дата звернення 25.05.2024).
9. Внутрішньо переміщені особи. *Національна соціальна сервісна служба України*. 2024. URL: <https://nssu.gov.ua/vpo/doromoha-vpo-zminy> (дата звернення 25.04.2024).
10. Завгородня С. Економічна нерівність серед населення України в контексті забезпечення стійкості / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/proyavy-ekonomichnoyi-nerivnosti-naselennya-v-ukrayini-v-konteksti>